

Кримський Агатангел Юхимович

Біографія

Кримський Агатангел Юхимович
(1871-1942)

сходознавець, славіст, письменник, перекладач

Походив з татарського роду. Народився 15 січня 1871 року у м. Володимир-Волинський у родині вчителя історії та географії. У дитячі роки його батьки переїхали у Звенигородку під Києвом. У трирічному віці навчився читати, а через два роки батько віддав його у місцеве училище, де Агатангел провчився п'ять років (1876—1881). Після навчання у протогімназії в Острозі (1881—1884) та Другій київській гімназії (1884—1885) вступив за конкурсом у Колегію Павла Галагана (1885—1889). У ті роки опановує іноземні мови: польську, французьку, англійську, німецьку, грецьку, італійську, турецьку та латинську. У колегії заприятелював з Павлом Житецьким, Михайлом Драгомановим, які пробудили в ньому любов до української мови, літератури, історії, завдяки чому він, не маючи й краплини української крові, присвятив своє життя українській науці та культурі. 1889 року, по закінченні Колегії Павла Галагана, Кримський вступає до Лазаревського інституту східних мов у Москві, після закінчення якого у 1892 році його було залишено на кафедрі арабської філології для підготовки до професури. Основними дисциплінами вченого були арабська філологія, іслам та арабська література, перська і турецька мова та література. Протягом 1892—1896 років Кримський пройшов повний курс славістичних студій на історико-філологічному факультеті Московського університету під керівництвом мовознавця В.Міллера, славіста Р.Брандта, знавця індоевропейських мов П.Фортунатова. 1896 року молодий вчений склав магістерські іспити з арабістики у Петербурзькому університеті та зі слов'янської філології у Московському університеті. Крім того, він слухав у Московському університеті лекції із всесвітньої історії у професора В.Гер'є. По закінченні Московського університету Кримський одержав від Лазаревського інституту дворічну стипендію для поїздки в Сирію та Ліван. Після повернення з поїздки 1898 року Кримський працює в Лазаревському інституті, викладає курси семітських мов, веде курс перекладу з російської мови на арабську і навпаки, вивчення Корану, читає лекції з історії арабської літератури. З 1901 року очолює кафедру арабської лінгвістики, стає професором арабської літератури та історії мусульманського Сходу. За час викладання в Лазаревському інституті східних мов написав і видав цілу бібліотеку академічних підручників з філології та історії Близького Сходу, про Коран, мусульманство, курси історії і літератури арабів, персів і турків. У 1918 році переїхав до Києва, де став секретарем заснованої гетьманом Павлом Скоропадським Української Академії наук. У Києві Кримський був творцем українського сходознавства. В Академії наук він також очолював історико-філологічний відділ, кабінет арабо-іранської філології, комісію словника живої мови, комісію історії

української мови, діалектологічну та правописну комісії. З 1921 року він також був директором Інституту української наукової мови. У 1918—1921 роках працює професором всесвітньої історії у Київському університеті. Водночас він був редактором "Записок Історично-філологічного відділу Української Академії наук", головою Київського філіалу Всесоюзної асоціації сходознавства. У Києві Агатангел Кримський плідно працював лише у 1918—1928 роках. З 1929 року його почали переслідувати, позбавляти посад. 20 липня 1941 року Кримського заарештовують, вивозять до Казахстану. 25 січня 1942 року вчений помер у кустанайській в'язниці.

Агатангел Кримський був учений надзвичайного обдаровання і широти наукового діапазону. Про нього важко сказати, який був його головний фах: орієнталіст, знавець великої кількості східних мов (відомо тепер, що знав він їх понад тридцять), історик Сходу, він був водночас одним з найкращих знавців української мови та літератури, белетрист, автор популярного роману "Андрій Лаговський" та збірки екзотичних ліричних поезій "Пальмове гілля". Завдяки своїй феноменальній пам'яті Кримський був винятковим ерудитом і часто скаржився знайомим, що "не може нічого забути". Фізично немічний, хворобливий, майже незрячий, бо втратив зір через постійне читання, він, проте, мав палку й пристрасну вдачу. Кримський добре розумівся на мистецтві, знав сучасну європейську літературу, зокрема французьку, і дуже любив музику. Цікаво, що він перший помітив талант молодого тенора, співака хору в трупі Миколи Садовського, і пророкував йому велике майбутнє. Цим хористом був згодом всесвітньо відомий тенор Леонід Собінов. Кримський не мав щастя в особистому житті й був самотником, протягом життя ніжно, таємно й безнадійно кохаючи талановиту письменницю. На його шістдесятирічному ювілеї в приміщенні теперішньої президії Академії наук України Павло Тичина прочитав присвячений Кримському вірш, де згадувалася "вічно мрійна Леся Українка", що розкрило цю таємницю. Його особисте життя було заповнене клопотами про брата і сестру, а пізніше одруження не принесло щастя й родини. Напівсліпий, немічний самотний вчений потребував допомоги секретаря, читця або коректора. Таким помічником був для нього Микола Левченко, якого він усиновив і який з часом став дослідником, завідував академічною друкарнею. Коли 1929 року почалися арешти, які завершилися інспірованим НКВС процесом над Спілкою Визволення України, Левченка разом з багатьма іншими співробітниками Академії було репресовано. Перед цим він своїм свідченням врятував Кримського від арешту. Після заслання Левченка залишилася його вагітна дружина, і, щоб дати дитині ім'я, Кримський одружився з нею. Такий жертвний вчинок не приніс йому особистого щастя, хоч він палко любив свого названого сина. Впродовж 10 років Кримський фактично керував Академією. Поміж співробітниками ходив навіть жарт про "кримську" Академію, що мало підстави. Першим президентом Академії, заснованої 14 липня 1918 року гетьманом Павлом Скоропадським, був В.Вернадський, але на початку 1920 року він виїхав до Петрограда й очолив Радіоінститут. Обраний на його місце В.Липський, чудовий ботанік, не мав адміністраторського хисту, тому фактичним господарем великої установи був Агатангел Юхимович, неодмінний секретар Академії.

Найтяжчим для Академії був 1919 рік, коли в лютому Київ зайняли більшовики, що принесли червоний терор і голод, розстріли та переслідування вчених. А 31 серпня того ж року в Київ увійшла Добровольча армія на чолі з генералами Бредовим та Драгомировим, які почали боротьбу з усіма виявами української культури, зняли вивіску з приміщення Академії й оголосили її філією Російської академії наук. У грудні 1919 року прийшли більшовики, потім на короткий час українські та польські війська, потім знову більшовики. Під час цього лихоліття Кримський виявляв велику гнучкість і дипломатичні здібності, не даючи Академії загинути на початку свого існування. Він випрошував у влади пайки та одяг для співробітників, домігся, щоб Академії виділили ділянку землі, де вчені розводили городи й заготовляли дрова, оскільки в приміщенні Академії на Володимирській, 54, колишньому пансіоні Левашової, не опалювалося й чорнило замерзало. Але там, у холодних кімнатах, збиралися напівголодні ентузіасти, які складали плани розбудови української науки. На зворотних сторінках календарів та старих театральних афішах, чорнилом — розчиненими у воді хімічними олівцями, вони писали свої твори. З часом завдяки старанням і наполегливості Кримського та його співробітників Академія обростала різними установами, до неї приєдналися вже існуючі заклади — Археографічна комісія, Історичне Товариство Нестора-літописця, Юридичне товариство, музей Ханенка. Установи та приватні особи передавали їй свої книгозбірні. Першою передала цінні книги вдова професора В.Антоновича, пізніше до Академії передали свої книгозбірні А.Кримський, В.Модзалевський, О.Левицький та ін. Поліпшувався й матеріальний стан установи, Академія одержала великі приміщення на розі Фундуклеївської та Володимирської, славетну колись лаврську друкарню, де друкувалися наукові записки, праці всіх наукових відділів, окремі монографії, зокрема й праці А.Кримського. Сам Агатангел Юхимович був відповідальним редактором переважної більшості видань і віддавав видавничій діяльності багато часу, нерідко на шкоду власній науковій роботі. Таким чином, Академія ставала осередком національного та громадського життя України до 1929 року, коли почалися репресії, пов'язані з процесом над СВУ. Того року Кримського не затвердили неодмінним секретарем, позбавили адміністративних функцій, через що він тяжко переживав. Заарештовано і вислано багатьох співробітників, зокрема академіків С.Єфремова, М.Слабченка, О.Леонтовича, а замість них прийшли партійці М.Скрипник, О.Шліхтер, М.Яворський. 1934 року було скасовано гуманітарний відділ, окремі комісії було ліквідовано, співробітників звільнено. З 1939 року, після приєднання західноукраїнських земель до Радянської України, коли у Львові почали створюватися наукові установи, Кримський їде до Львова, де виступає з науковими доповідями, спогадами, вірячи у краще майбутнє української науки. У січні 1941 року урочисто святкувався ювілей вченого, і він одержав орден Леніна. На початку червня 1941 року Кримський повернувся зі Львова, де відбувалася сесія Академії наук, і їде зі своїм прийомним сином Василем до Ялти, де його застало оголошення війни. Він поспішив з Криму до Звенигородки, щоб там перебути літо. Його дуже непокоїла доля численних рукописів, що залишилися у Києві. Наприкінці червня почалася поспішна евакуація

цінностей та установ. На початку липня було евакуйовано Академію наук до Уфи. За кілька днів після того до Звенигородки приїхало авто з енкаведистами, й Кримському наказано було негайно збиратися. Постановою НКВС від 20 липня 1941 року він оголошується "ідеологом українських націоналістів, який протягом ряду років очолював націоналістичне підпілля". Після цього він, разом з іншими українськими патріотами — Л.Старицькою-Черняхівською, О.Стешенко, І.Черкаським, О.Ярошевичем — опиняється у Казахстані, де помирає 25 січня 1942 року в лікарні кустанайської в'язниці, що славилася своїм жорстоким режимом та витонченими тортурами. Ім'я українського академіка Агатангела Кримського 1970 року було занесене у затверджений XVI сесією Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО перелік видатних діячів світу.

** Незвичайна поява серед українців, незвична своєю енергією, пристрасною любов'ю до України і різносторонністю знання й таланту, се Агатангел Кримський. Філолог із фаху, орієнталіст із замилювання, він виявив себе високоталановитим поетом, дуже оригінальним повістярем. /**І.Франко. 1910.**/

** Жоден із нових істориків Османської імперії не мав такої ерудиції, як Агатангел Кримський. /**О.Пріцак. 1996.**/